

Araştırma Makalesi / Research Article

Belhli Sarı Kıpçak'a Ait Ünik Felsin Bağımsızlık Delili Olarak Değerlendirilmesi*

Mustafa Kalkan**

Sayime Durmaz***

Öz

Adana'nın Kozan (Sis) ilçesinde, kale yıkıntıları içerisinde farklı derinliklerde, yüzlerce sikkenin içinde yer alan fels, dünya literatüründe şu ana kadar bulunabilen tek örnektir. Sikke, Mısır tarihi açısından genel hatları ile bilinen ama tam olarak aydınlatılamayan, karanlık bir dönemin ortaya çıkarılması açısından büyük öneme sahiptir. Türk kökenli Belhli valiler, bağımsızlık için savaşmış, bazıları tam bağımsız bazıları ise yarı bağımsız olarak hanedanlıklarını Mısır'da tesis etmişlerdir. Özellikle es-Sarı b. el-Hakem ibn Yusûf el-Belhî'ye ait olan bakır sikke, bu dönemin detaylarının ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Diğer dinarlar, akademisyenler ve meskûkât otoriteleri arasında bağımsızlık şüphesini oluştursa da kesin hüküm verilememiştir. Çok sayıda farklı isimli-mahlaslı Belhî valiye ait dinar bulunmuş ama tam bağımsızlık girişiminin es-Sarı b. el-Hakem ibn Yusûf el-Belhî döneminde başarıya ulaştığı anlaşılmıştır.

Kozan bölgesinin üç yüz yıldan fazla, Arap orduları ile Bizans orduları arasında çarpışma alanı olduğunu, kazı sırasında bulunan diğer sikke örnekleri ispatlamaktadır. Sikke stili, kompozisyonu,

* Geliş Tarihi: 23 Ağustos 2023 – Kabul Tarihi: 28 Haziran 2024

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Kalkan, Mustafa, ve Sayime Durmaz. "Belhli Sarı Kıpçak'a Ait Ünik Felsin Bağımsızlık Delili Olarak Değerlendirilmesi." *bilig*, no. 112, 2025, ss. 183-215, <https://doi.org/10.12995/bilig.7610>.

** Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Artvin/Türkiye
ORCID: 0000-0001-6339-4500
kalkan12@hotmail.com

*** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü – Çankırı/Türkiye
ORCID: 0000-0003-0989-4189
sayimedurmaz@karatekin.edu.tr

ağırlığı, üzerindeki kufi yazısı ve diğer özellikleri ile Fustat-Mısır darblı olduğunu, tipolojik özellikleriyle açıkça ortaya koymaktadır. Dönemin olayları, nümismatik veriler ışığında değerlendirilmiş, kısa bir süre sonra kurulacak olan Tolunoğulları Devleti'nin öncülerinin (Belhlilerin) Mısır'da elli bir yıl önce bağımsızlıklarını ilan ettikleri görülmüştür.

Anahtar Sözcükler

Belhliler, Sarılar, Mısır, Fels, Tolunoğulları, Kozan-Sis.

Evaluation of the Unique Fels Belonging to the Sari Kıpçak of Balkh as an Evidence of Independence*

Mustafa Kalkan**

Sayime Durmaz***

Abstract

The fels, which was found among hundreds of coins at different depths in the ruins of the castle in Kozan (Sis) district of Adana, is the only example found so far. The coin is of great importance in terms of revealing a dark period, which is known in general terms yet not elucidated in detail in the history of Egypt. The Turkish-origin governors from Balkh fought for their independence, some establishing their dynasties in Egypt as fully independent and others as semi-independent. Especially the copper coin belonging to al-Sari b. al-Hakem ibn Yusuf al-Belhi helped to reveal the details of this period. Although other dinars created doubts about independence among academics and numismatic authorities, no definitive verdict could have been reached. Many dinars belonging to the different governors who bore the name “Belhi” were found, but it was understood that the attempt for full independence was successful during the reign of al-Sari b. al-Hakem ibn Yusuf al-Belhi. Other coin samples found during the excavation prove that the Kozan region has been a battleground between the Arab and the Byzantine armies for more than three hundred years. The coin style, composition, weight, kufic script

* Date of Arrival: 23 August 2023 – Date of Acceptance: 28 June 2024

You can refer to this article as follows:

Kalkan, Mustafa, and Sayime Durmaz. “Belhli Sarı Kıpçak’a Ait Ünik Felsin Bağımsızlık Delili Olarak Değerlendirilmesi.” *bilig*, no. 112, 2025, pp. 183-215, <https://doi.org/10.12995/bilig.7610>.

** Assoc. Prof. Dr., Artvin Çoruh University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History – Artvin/ Türkiye

ORCID: 0000-0001-6339-4500

kalkan12@hotmail.com

*** Assoc. Prof. Dr., Çankırı Karatekin University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History – Çankırı/Türkiye

ORCID: 0000-0003-0989-4189

sayimedurmaz@karatekin.edu.tr

and other features clearly indicate that it is Fustat-Egyptian minted, with its typological features. The events of the period were evaluated in the light of numismatic data, and it was seen that the pioneers of the Tulunid State (Belhlis), which would be established shortly thereafter, had declared their independence in Egypt fifty-one years prior.

Keywords

Belhlis, Sari, Egypt, Fels, Tulunids, Kozan-Sis.

Giriş

Üzerinde araştırma yapılan sikke, dünyanın en büyük sikke veri tabanlarından biri olan Zeno'ya 247458 numarasıyla kaydedilmiş ama yayınlanmadığı için ölçüleri verilmemiştir, Adana'nın Kozan (Sis) ilçesinde kale yıkıntıları arasında bulunmuştur. Osmanlı Devleti döneminde Irak'tan gelerek, Kozan'daki Türkmenlerden küçükbaş hayvan alan tüccar Abdüssamed et-Tikritî tarafından satın alınarak, çok sayıda sikke ile birlikte ülkesine götürülmüştür. Sikkeler ölümünden sonra oğluna kalmıştır. 1965, Tikrit doğumlu olan Abdülbâsıt isimli şahıs, onun oğludur ve Tikritî ailesinden Arap kökenli bir gençtir. Yönetici ailelerinden birine mensup olması sebebiyle Baas Partisi adına, on sekiz yaşında İran-İrak Savaşı'na (1980-1988) katılmış ve beş yıl çarpışmalarda yer almıştır. Sikke, daha sonra diğer sikkelerle birlikte Saddam Hüseyin döneminde Bağdat'a götürülmüştür (Bekmişi).

ABD-İrak Savaşı'nın 2003 yılında sona ermesinden dolayı ülkesinden ayrılan Abdülbâsıt et-Tikritî, sikkeleri Irak'tan Suriye'ye getirmiştir. ABD'nin Irak'ı istila edip çok sayıda Tikritî Sülalesi mensubunu idam etmesi sebebiyle ülkesinden kaçmıştır. 2007 yılında felse ait teknik ölçüler, diğer sikkelerin resimleriyle birlikte Şam'da alınmıştır (Bekmişi).

Abdülbâsıt et-Tikritî ve sikkelere ait verileri bize ulaştıran Bekmişi boyundan Aslan el-Bekmişi et-Türkmenî, Suriye İç Savaşı'nda (2011) rejim muhalifi olarak Türkmen ve Arap birlikleri içinde çarpışırken öldürülmüştür (Yalaz 61). Mevcut sikke, hâlihazırda Suriye'de Dera ve Humus şehirlerinde yaşayan akrabalarındadır. Çatışmaların bu bölgelerde yoğun bir şekilde devam ediyor olması sebebiyle, Suriye'ye bir daha girilememiştir.

Üzerinde çalışılan sikkeye, Sis-Kozan sınırları içerisinde yüksek bir bölgede, iki metre derinlikte kale içindeki ev yerleşiminde, askerî malzemeler arasında ulaşılmıştır. Abdülbâsıt b. Abdüssamed et-Tikritî, bu bilgileri babasından almıştır.

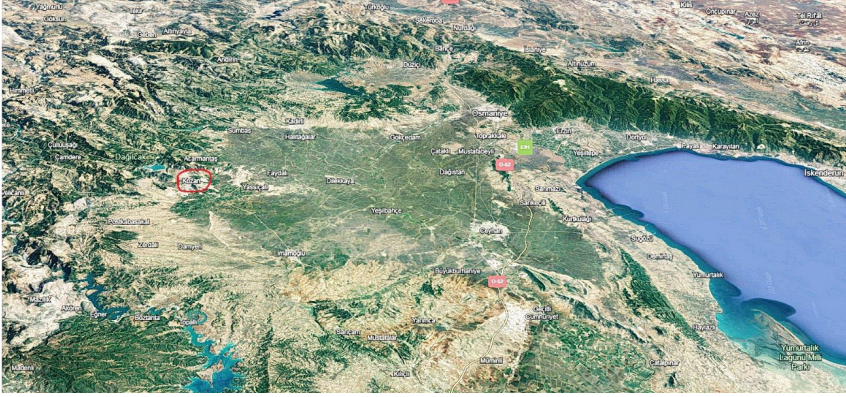
Kozan, Emevîler döneminde Sugûr ve Avâsım bölgelerinde inşa edilen, adı bilinmeyen askerî yerleşimlerden-kalelerden biridir ve sınıra yakındır. Uzun süren seferler sebebiyle, bölgede kalan askerî birliklerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, kalelerin etrafında ya da dış kalede küçük yerleşimler inşa edilmiştir. Zamanla inşa edilen ekmek fırınlarının yanı sıra atların eğer

takımlarının yapıldığı dükkânlar, demircilerin imal ettikleri silahlar, deri ustalarının diktığı sadak, deri matara, çarık, vd. eşyaların bulunduğu yerler, her türlü malzemenin satıldığı küçük çarşılara dönüşmüştür. İnşa edilen kale ve küçük yerleşimler, daha sonra Abbâsiler döneminde de kullanılmış, zamanla iç ve dış kalede yer alan çarşılar, büyüyerek şehir yerleşimi hâline gelmiştir.

Emeviler zamanında Müslüman Araplar, Avâsım bölgelerine yerleşerek, Rumların terk ettikleri şehirleri tahkim etmişlerdir. Tarsûs, Adana, Maraş ve Malatya bu şehirlerdendir. Şehirler, askerî yolların birleştiği noktalarda ve dağ geçitlerinin girişindedir. Stratejik mevkiiler, kale ve burçlarla takviye edilmiştir. Abbâsîlere kadar Suriye'de beş askerî mıntıka teşkil edilerek, en kuzeyindeki Kınnesrîn'e bağlanmıştır. Ermeniyeye Eyaleti, Kuzey-Doğu Anadolu'da ve Güney Kafkasya'nın büyük bölümünde kurulmuştur. Avâsım Anadolu'yu, Ermeniyeye mıntıkası ise Ermeni bölgelerini askerî açıdan ele geçirmek için tesis edilmiştir (Aydoğan 43).

Sugûr ve Avâsım hakkında, dönemin birinci elden kaynakları tarafından detaylı bilgiler verilmiştir. "el-Avâsım: Hârûnürreşîd tarafından 170/786-7 yılında el-Cezîre ve Haleb'in 25 km. güneybatısında Kınnesrîn'den ayrı olarak oluşturulan sınır şehirlerine denilir" (Zeydân 285). Sugûr veya Sugûr el-İslâm ise Bizans sınırına en yakın kuzey-kuzeydoğudaki müstahkem kale ve şehirlerdir. Bu Sugûr bölgesi, X. asrın ortasında Akdeniz sahilindeki Avlaştan başlayıp Tarsûs, Adana, Misis, Zapatra, Maraş, Malatya ve Hısn-ı Mansûr'a ulaşır (Avcı 473). Fırat Nehri üzerinden hareketle Samsat'ı-Sumaysât'ı ve Fırat'ın batı sahilini takip ederek Balis'i içine alır. Bu bölgenin biri Suriye'ye, diğeri de Irak'a ait olmak üzere iki kısımdan oluşur.

G. Aydoğan'ın tespitlerine göre; "Birincisi Maraş'la birlikte Suriye-Kilikya arasındaki mühim geçitleri içine alan müstahkem kuşağın bütün batı kısmını, ikincisi ise Maraş'ın doğusundaki hat üzerinde bulunan mevkiileri ihtiva etmektedir. Bunlardan birincisinin merkezi Tarsûs, ötekinin ise Malatya'dır. Daha önemli olan Tarsûs Kınnesrîn'e, Malatya da el-Cezîre (Harran) eyaletine bağlanmıştır" (Aydoğan 58). Tarsûs Sugûru, Bizans ile Kilikya, Malatya Sugûru ise Ceyhan ile Fırat nehirleri arasındaki eyaletlere karşı faaliyet göstermiştir.

Harita 1. Kozan şehrinin (kırmızı elipsle işaretlenen) fiziki konumu ve Suriye sınırına yakınlığını gösteren üçboyutlu google earth pro uydu görüntüsü (*Google Earth*).

Romalılar, Kozan-Sision-Siski şehrine Flavius-Flaviopolis adını vermişlerdir. Türkler ise bu şehir için Kıpçak lehçesinde Kuyan-Kozan yaban tavşanı anlamına gelen adı kullanmışlardır. Kozan, Aladağlar, Bolkar ve Amanosların dağ kırkaları-silsileleri ile çevrili olan ve Torosların başlangıcının yamacında, bölgeye hâkim bir mevkiye Yukarı Ova'nın tepelik bölgeye geçiş yaptığı, yakınında su kaynakları bulunan bir yerleşim yeridir (Sayar ve Konyar 37-38).

Arap orduları, Halep şehrine çok yakın olan bu bölgeyi askerî istihkâm sahası hâline getirmiştir. Kozan Kalesi, Çukurova bölgesinin en yüksek kalesi olarak kabul edilmektedir (Balcıoğulları 10). Bu sebeplere binaen, askerî harekât noktaları esas alınarak, şehirde erzak, silah yığınağı yapılmış ve asker sevkıyatı buradan yönlendirilmiştir. Roma ordusuna karşı Anadolu'da devam ettirilen seferlerde Pozantı (Pendosis), Ulukışla (Faustina), Niğde (Nikitus), Kayseri (Kaisareia) ve Nevşehir (Neapolis) hattı kullanırken, Kozan kalabalık bir askerî üs hâline dönüştürülmüştür. İslam ordularının iç bölgedeki ilk askerî karargâhı ve ilerleme noktasıdır.

Mısır'ın Fethi ve Valileri

Mısır, Hz. Ömer döneminde İslam orduları komutanı Amr b. el-Âs tarafından 18-20/640 yılında fethedilmiş ve Amr, Mısır'a vali olarak atanmıştır (İbn Abdilhakem 85). Zor bir coğrafya olmasına rağmen bu dönemde Mısır'ın İslamlaştırılması için önemli çalışmalar yapılmıştır

(Ebü'l-Fidâ 105). Hz. Osman döneminde görevden alınan Amr'ın yerine vali olarak Abdullah b. Sa'd atanmıştır (İbn Abdilhakem 155). Başarısız olan hatta isyanlara sebebiyet veren Sa'd'ın üzerine Muâviye tarafından Amr b. el-Âs gönderilmiş ve şehir tekrar ele geçirilerek, vali öldürülmüştür (Halife Hayyât 121-2). Arapların Kıptilere karşı olan sert tutumları ve Emevîlere ödedikleri ağır vergiler, sürekli isyanların çıkmasına sebep olmuştur (Takkuş 223; Edhem 39). Mısır, Emevîler döneminde huzur bulamamış, son Emevî halifesi, Abbâsî isyancılarından kaçarken Mısır'da Busır Köyü'nde 749-50 yılında yakalanarak öldürülmüştür (Bozkurt 461-2; İbn Abdilhakim 191; Dineverî 424).

Abbâsîler, Emevîler döneminde olduğu gibi ülkelerini eyaletlere ayırarak, yönetimlerine birer vali atamışlardır. Emîrül-ümarâ dedikleri bu valilere, büyük yetkiler vererek, bölgeleri bu şekilde kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Bazen vali atandığı eyalete gitmemiş, yerine birini vekil bırakmış bazen de vergi toplama, çıkan isyanları bastırma gibi sebeplere bağlı olarak yönettiği eyalete gitmek zorunda kalmıştır. Valiler, ağırlıklı olarak Abbâsî Hanedanı mensupları ya da savaşlarda başarı elde eden üst düzey yöneticiler arasından seçilerek atanmışlardır. Kabile ve kan bağı ilişkileri sebebiyle, büyük devlet olma sürecine daha girememiş olan Abbâsîler için bu normal bir uygulamadır.

Tarsûs, Sugûr ve Avâsım olması sebebiyle, bu bölgede Abbâsîler tarafından tayin edilmiş olan ordu komutanları ve önemli devlet adamlarının yaşadığı bir şehirdir (Gökhan 203). Bunların arasında Türkler sayı itibariyle fazladır ve genellikle ordu komutanı rütbesine sahip üst düzey askerî görevlilerdir. Kozan, aynı dönemde Tarsûs askerî valiliğine bağlıdır. Türk asıllı komutanlarından Eba Süleym Ferecû'l-Hâdim et-Türkî zirveye tırmananlar arasındadır. Ferecû'l-Hâdim, 171/787 yılında Tarsûs'u tahkim ile görevlendirilmiş olup, şehri askerî garnizon hâline getirmiştir. Bizanslılara karşı buraya 3.000 civarında asker yerleştirmiştir. Bunlar Ferec'in şahsına bağlı olan Türk asıllı askerlerdir (Gordon 466-493). Aynı dönemde Hârûnürreşid'in hizmetine girmiş bir Türk daha vardır. Kendisinden Hakan veya Hâdimür-reşid adıyla bahsedilen kişidir ve Tarsûs'ta görev yapmıştır. Tarsûs'a âmil ve garnizon komutanı olarak tayin edilmiş akabinde oraya yerleşmiştir (Aydoğan 55). Bölge, Abbâsîler tarafından hem Sugûr ve Avâsım sahasına dönüştürülmüş hem de Mısır için asker tedarik üssü olarak kullanılmıştır.

Abbâsîler döneminde, Mısır'a Sâlih b. Ali vali olarak atanmış, Kıptî isyanları dinmek bilmemiş, o ve sonraki valiler döneminde alınan ağır vergiler ve askerî müdahaleler sebebiyle, ülkede kargaşa bir türlü sona ermemiştir. Hârûnürreşid'in ölümünden sonra oğulları Emîn ile Me'mûn'un taht mücadeleleri sebebiyle, Mısır yine kargaşa içinde kalmıştır. Emîn'in (193-198/809-813) döneminde çıkan olaylara güçlü bir şekilde müdahale edilememiştir (Makdisî 110; Ya'kûbî 448).

Abbâsî Devleti görünür zenginliğine rağmen, yirmi yıl sürecek olan iç çekişmeler sebebiyle, bir duraksama dönemine girmiştir. Me'mûn, kardeşi Emîn'in uygulamalarından dolayı onunla irtibatı kesmiş ve darbettirdiği sikkelerde adını zikretmemiştir (Rebah 231-239). Hatta darbedilen sikkelerden de adını sildirdiği söylenir fakat henüz bu örneklerle karşılaşılamamıştır (Suyûtî 305; Zeki 92).

Tâhir b. Hüseyin, taht mücadelesi sırasında Emîn'in ordu komutanı Ali b. İsa'yı ağır bir yenilgiye uğratmış ve öldürmüştür. On beş aylık bir kuşatmadan sonra harap olan Bağdat'a 198/813-4 tarihinde girmiştir (Güzel 18). Birçok ordu komutanı ve üst düzey devlet adamı, önceden Me'mûn'un yanına kaçmış ya da Tâhir'in birliklerine katılmıştır.

Emîn, Bağdat'tan kaçarak el-Mansûr şehrine sığınmıştır. Tâhir, Dicle'nin batı sahillerini ele geçirmiştir (Brockelmann 100). Sarayda mahsur kalan Emîn öldürülmekten korktuğu için nefret ettiği mevâlî Tâhir'e değil de aslen Arap olan Herseme b. A'yen'e teslim olmaya karar vermiştir. Haberi alan Herseme, 24-25 Muharrem 198/24-25 Eylül 813 tarihinde halifeyi teslim almıştır. Herseme, başarılarıyla dönemine mührünü vuran bir komutandır. Aşağıda yer alan dirhem, 1 numaralı resim ve Zeno'ya ait olan 282003/53414 numaralı sikkeler, Herseme b. A'yen adına kestirilen gümüş paralardır.

لااله الاالله وحده لا شريك له بسم الله ضرب هذا الدرهم بمدينة اصبهان سنة ستة وتسعون ومائة
الله محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون هرثمة

Resim 1. Ç.:22.1x22 mm, A.:2.827 gr. AR. RR. Dirhem

Herseme b. A'yen'e ait dirhem, aynı kale kalıntıları içinde bulunmuştur. Ön yüzünde “kelime-i tevhîd, bismillah, duribe haza ed-dirhem bi-Medinet-i Isbahan (Isfahan) senet sitte ve tisaun ve mia” yazılıdır. 196/811-2 tarihlidir, arka yüzünde Allah, “Muhammed resûlallah, erselehu bi'l-hüda ve dini'l hakkı li-yuzhirehu aled dini küllihi ve lev kerihel müşrikun” yazılıdır. Dirhem'in üzerinde Herseme (Harthama) b. A'yen'in adı zikredilmektedir. Başarılı olmasına rağmen Halife Me'mûn tarafından idam ettirilmiştir (Zeki 90-1). Kozan şehrinde kale kalıntısı içinde 190-220/806-835'li yıllara ait yüzün üzerinde dirhem ve fels de ele geçirilmiştir. 169/785-6 tarihli çok nadir bir gümüş ile bir bakır sikke, Zeno'da 300980/299922 kod numarasıyla kayıtlıdır.

Kazı sırasında ele geçirilen paraların, askerlere verilecek maaş ya da kale komutanının harcamalar için sakladığı sikkeler olduğu düşünülmektedir. Aynı halife dönemine ait olmaları ve aynı tarihli 4-5'li gümüş gruplar hâlinde bulunmaları sebebiyle, bu düşünce ileri sürülmüştür. Bulunan sikkelerin arasında, Orta Asya şehirlerinde ve Kafkasya'da darbedilen örneklerin çok sayıda olması, askerlerin geldikleri yerleri göstermesi açısından da kayda değerdir. Elli yıllık bir zaman dilimini içine alan paraların bulunması, kalenin geçmişini ortaya koyması noktasında da önem arz etmektedir.

Halife Emîn, sandalla nehrin doğu sahiline geçmeye çalışırken Tâhir'in adamlarının saldırısına uğramış, Tâhir tarafından kafası kesilerek başı, hilâfet âlâmetleriyle birlikte Me'mûn'a gönderilmiştir (Şeybânî ve Serahsî 105). 198/813-4 senesinde kardeşinin öldürülmesinden sonra Me'mûn halife olduğu (Rebah 231-239) sırada Horasan'dadır ve Ebû Cafer lakabını almıştır.

Arap soylu olan ve Halife Emîn'i destekleyen kesimin, mevâlî karşısında gücünü kaybetmesi ve Me'mûn'un yönetimi ele geçirmesi, önemli bir süreç olarak görülmektedir. Halifelerin güçlü oldukları dönemlerde (Me'mûn ve Mu'tasım gibi) bu hissedilmese de 247/861 yılından itibaren Halife el-Mütevekkil'in öldürülmesi ile merkezi yönetimin hızla zayıfladığı anlaşılmaktadır. Valiler, iktidarı gasbetmeye, açıkça itaatsizlik göstermeye hatta isyana yönelmişlerdir.

Mısır'da Belhî-Belhli Sülalesi

Dönemin kaynaklarında, Mısır'da Abbâd b. Muhammed b. Hayyân el-Belhî adında Türk soylu bir kişinin adı geçmektedir. 196 Receb-198 Safer/811-814 tarihleri arasında Mısır valisidir (Kındî 118-9). Kökeninin mevâlî (mevla kinde-köle soyundan-çocuğu) şeklinde kaydedilmiş olması, valilik görevine yükselene kadar azatlı bir köle olduğunu göstermektedir (Eskin 349). Me'mûn'un yönetimi ele geçirmesi üzerine, Abbâd b. Muhammed el-Belhî'nin bölgeye atandığı anlaşılmaktadır (Galib 185). 2 numaralı resim ve Zeno'ya 300466/288000 koduyla kayıtlı olan aşağıdaki dinar, Abbâd b. Muhammed el-Belhî'nin hâkimiyet döneminde kesilmiştir.

لااله الاالله وحده لا شريك له عباد محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على
الدين كله للخليفة

محمد رسول الله المامون بسم الله ضرب هذا الدينار سنة سبع وتسعين ومائة

Resim 2. Ç.:18 mm, A.:4.23 gr. AU. S. Dinar

Abbâd b. Belhî'ye ait olan dinarın ön yüzünde "lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerîke leh, Abbâd, Muhammed resûlallah erselehu bi'l-huda ve dini'l hakkı li-yuzhirehu aled dini küllihi", arka yüzünde "li'l halîfe Muhammed resûlallah, el-Me'mûn, bismillah duribe haza ed-dinar senet seba ve tisain ve mia" yazılıdır. 197/812-3 tarihlidir ve darp yeri yoktur (*NumisBids* 936-240).

Abbâsîler döneminde atanan valilerin halka zalimce davranışları ve aldıkları ağır vergiler, bir türlü sona ermemiştir. Yaşanan olaylar sebebiyle ülkede başlayan kargaşa bastırılmamış, otuzu aşkın şehirde çıkan isyanı kontrol etmek imkânsız hâle gelmiştir. Güçlü bir komutan-vali atanarak hem mücadelelerin sonlandırılmasının hem de bastırılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır.

Me'mûn'un (194-218/809-834) Horasan'da bulunduğu dönemde, Türk komutanlarla yakın ilişkilere sahip olması sebebiyle, güvendiği başarılı kişileri, vali ya da ordu komutanı rütbesiyle atadığı görülmektedir (İbn Havkal 349). Döneme ait olaylar hakkında bilgi olsa da Türk kökenli vali hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.

Mısır'da Mudarlılar Emîn'i, Yemenliler Me'mûn'u desteklemişlerdir. Aynı tarihlerde Endülüs Emevîleri Kurtuba şehrinden 15.000 kişiyi Mısır'a sürgün etmiştir. Bölgeye gelen halkla, yerliler arasında çatışmalar başlamış ve sürgünler, İskenderiye şehrini ele geçirmiştir. Kıptiler de Arap kabileleri arasındaki mücadeleye dâhil olunca, Mısır valisi es-Sarı b. el-Hakem ibn Yusûf el-Belhî, olaylara müdahil olmuş ve mücadeleyi durdurmaya çalışmıştır. es-Sarı, 200 Ramazan-201/205 Rebiyülevvel/815-817/820 tarihleri arasında Mısır'a vali ve mali yönetici (âmil-haraç reisi) olarak atanmıştır (Eskin 350).

Ebnâüd-devle'nin (أبناء الدولة) üyesi olan es-Sarı, Abbâsî Hanedanı'nın Oğulları'nın soyundan gelenlere katılan Horasan Araplarının bir askeridir. Yine Ehl-i Horasan ya da Ebnâ Ehl-i Horasan, Horasan Halkının Oğulları, Abbâsî Devleti'nin en önemli özel-hassa birlikleri olarak kabul edilirdi. Daha sonra İranlılar, Mu'tasım döneminde ise Türkler, seçkin hassa (özel muhafız ordusu) birlikleri olarak tercih edilmişlerdir. el-Kındî'nin verdiği bilgilere göre; köle-mevâlî olduğu için Horasanlı askerî birliklerle beraber Mısır'a gelmiştir. Ordu komutanı el-Leys el-Fadlân'ın riyasetinde sıradan bir asker olarak hizmet vermiştir (Kennedy 80).

Mısır'da 197-200/813-816 yılları arasında iç savaş hüküm sürmüştü ve Horasan'dan gelen es-Sarı adlı valiler, oğullarıyla birlikte yaklaşık on yıl boyunca ülkenin hâkimiyetini ellerinde tutmayı başarmışlardır (Grohmann 2012). Vali es-Sarı, Mısır'a iki kez vali ve mali sorumlu olarak atanmıştır, ilk atamasında (Aralık 200'den Ekim 201'e kadar) kısa bir süre Mısır'da kalabilmiştir.

İkinci kez Mısır'a atanma dönemi ise Mart 817'den Kasım 820'ye kadar sürmüştür. Köken olarak Horasan eyaletine bağlı olan Belh şehrendendir, bunun için mahlas olarak Belhî adını kullanmıştır. Belki de ilk kez yarı bağımsız olmayı başaran kişidir. Belh-Belhî adını taşıyanlar, Abbâsîler döneminde adeta Mısır'ı yöneten bir hanedana dönüşmüşlerdir.

Vali es-Sarı, Fustat'ın kontrolünü sağlamak için yoğun çaba harcamış, özellikle hilafet mücadelesi döneminde Abdülaziz ile es-Sarı arasında amansız bir mücadele yaşanmıştır. Taraflar arasında anlaşma sağlanamayınca Mısır'ı paylaşma kararı alınmıştır. 812-3 yılında, Abdülaziz Caravî'ye, (Fustat'tan Farama'ya kadar olan bölge), güneyi ise (Fustat'tan Asfan'a kadar olan bölge) es-Sarı'ya bırakılmıştır.

200/816 tarihinde Caravî ve Beni Hudayî'nin önde gelen kabilelerinin seçkinlerinin sarayları yıkılmıştır (Kennedy 80-1). Kuzey uzun bir süre Abdülaziz'in oğlu Ali'nin hâkimiyeti altında kalmış ve vali olarak görev yapmıştır. Babası Abdülaziz ise 820 yılında vefat etmiş, 822 yılında da halife, Hâlid ibn Yezîd eş-Şeybânî'yi göndererek Mısır'ı tekrar ele geçirmeye çalışmıştır. 821-2 yılında bütün desteğe rağmen Şeybânî çarpışmalarda başarı sağlayamamış hatta esir düşmüştür. es-Sarı'nın oğlu Ubeydullah, Şeybânî'ye soylu bir devlet adamı gibi davranarak, istediği her şeyi yerine getirip onu serbest bırakmıştır (Bianquis 86-119).

Bu arada fırsattan istifade eden Hürremîlerin lideri, 192/808 yılında ayaklanmış ve Bâbek İsyanı 201/816 yılında Azerbaycan-Arran bölgesinde patlak vermiştir (Apak 184-5). Bâbek İsyanı, yirmi iki yıl sürmüş ve 50.000'den fazla insan, isyan sırasında öldürülmüştür. Vali Sarı el-Belhî kaynakların verdiği bilgilere göre, 205/820-1 yılında vefat etmiştir. Kozan'da bulunan aşağıdaki fels, Vali Sarı el-Belhî tarafından kestirilen, dünyada tek örneği olan 3a-b numaralı resim ve Zeno'da 247458 koduyla yer alan sikkedir.

مما أمر به الأمير الصاری بن الحكم علی يد محمد بن الصاری

Resim 3a-b. Ç.:15.5x14.8 mm, A.:2.863 gr. AE. Ünik. Fels

Belhli Sarı'ya ait olan felsin ön yüzünde “mimma amara bihi, el-emîr es-Sarı b. el-Hakem”, arka yüzünde “Ali Yadi Muhammed b. es-Sarı” yazılıdır. es-Sarı b. el-Hakem ibn Yusûf el-Belhî adını da kullanmıştır. Hâkimiyet yılları, Halife Me'mûn, 194-218/809-834 dönemine tekabül etmektedir. Sarı el-Belhî'nin Bağdat'a vergi göndermediği ve topladığı vergilerle ordu teşkil etme arayışına yöneldiği düşünülmektedir. İslami sikke kesme geleneğinde eğer bir devlet vassal-bağımlı ise halifenin adını ön ya da arka yüze kelime-i tevhid'den sonra alt kısma veya çember formuyla sikkenin etrafını dönecek şekilde darbettirdi. Eğer halifenin adı sikkenin ön ya da gelenek dışı basımlarda arka tarafında yoksa bu bir isyan alâmeti olarak kabul edilirdi. Aynı zamanda bu, bağımsızlık anlamına da gelirdi ki ortaya konulan fiilin cezası da ölümdü. Olağanüstü durumlarda bile, halifenin onayı alınmadan sikke kestirilemezdi ancak halifenin adının zikredilmesi durumunda sikke kesme izni verilirdi.

مما أمر به الأمير الصاری بن الحكم یزید علی يد محمد بن الصاری زیاد بسم الله ضرب
هذالفلوس بمصر

Resim 4. Ç.:14.9 mm, A.:2.55 gr. AE. Ünük. Fels

The Heberden Coin Room University of Oxford. HCR 11594 numarasıyla son zamanlarda yayınlanan bu sikke, isim itibariyle yukarıdaki asıl sikkeden farklıdır. Belhli Sarı'ya ait olan felsin ön yüzünde “mimma amara bihi, el-emîr es-Sarı b. el-Hakem Yezid”, dış çerçevede “duribe haza el-fels bi-Mısır, arka yüzünde Ali Yadi Muhammed b. es-Sarı Ziyad” yazılıdır. Okuma hatası olabilir ya da Sarı ailesinden farklı bir valiye aittir. Sikkenin yazı hattı ve metrik ölçüleri büyük oranda benzerlik göstermektedir. Eğer her iki sikke aynı sikke ise yeni isimler ortaya çıkarılmış olacak ve sikkeler 5 Nadir (RRRRR) olarak tanımlanacaktır (*The Heberden Coin Room* 11594).

Bir valinin halifenin adını zikretmeden sikke kestirmesi, tam bağımsızlık hareketi olarak görülürdü ki bu da savaş ilanı anlamına gelirdi. Aynı zamanda dönemin vergi verme geleneği göz önünde tutulduğunda, kestirilen dinar ya da dirhem üzerinden verilen ve halife tarafından yıllık olarak belirlenen miktar, valinin adının da zikredildiği sikkelerle ödenerek, Abbâsî başkentine gönderilirdi.

Mısır tarihin bütün dönemlerinde, zenginliği ve elde ettiği tarım gelirinden ödediği vergi miktarıyla, birçok devlet için cazibe merkezi olmaya devam etmiştir (İbn Havkal 162-3). Valinin kendi adına sikke kestirmesi ancak bağımsızlığının halife tarafından tanınması ve yüksek miktarda vergi ödenmesi şartıyla da kabul edilmiş olabilirdi. Dönemin kaynakları es-Sarı b. el-Hakem ibn Yusûf el-Belhî'nin bağımsızlığını ilan ettiğine dair bilgi vermemektedir. Aynı kaynaklar, bu tarihlerde halife adayları Emîn ile Me'mûn arasındaki iç mücadelelere dönük olarak bilgi verdikleri için, sürekli kargaşa hâlinde olan Mısır ile ilgilenmedikleri ve olayları kayda geçirmedikleri düşünülebilir.

İlginç olan nokta ise, Mısır'da bağımsızlığını ilan eden ya da Abbâsîlere vergi vermeyen bir valinin kestirdiği sikkenin Kozan-Sis şehrinde bulunmasıdır. Sugûr-Avasım şehirlerine (Sis-Kozan) Mısır bölgesinden gelen bir asker tarafından getirilmiş olabileceği gibi, es-Sarı tarafından bu bölgeye düzenlenen bir sefer sırasında getirilme ya da Sis şehrinde kestirilmiş olma ihtimallerini de düşündürmektedir. Fakat sikkenin tipolojik özellikleri, kalınlığı, yazı stili ve üzerindeki kufi yazı tipinin ince detayları, bu bölgede kestirilme ihtimalini zayıf hâle getirmektedir. Aynı döneme ait Mısır (Fustat) darblı sikkelerin özellikleri, ağırlıkları, yazı hatları ve çaplarını içeren detaylar, bu sikke ile birebir örtüşmektedir. Aynı bölgede diğer valiler tarafından kestirilen sikkeler, kaba ve merkezdeki sikke darp tekniğinden çok uzak örnekler olarak kabul edilmektedir. Kozan-Tarsûs sikkeleri, metali özensiz, şekilsiz tam olarak yuvarlak formda olmayan, kalitesiz metalden (bronz-bakır, gümüş) kesilmiş, yazı hatları bozuk, olması gereken kalınlıktan ince ya da standart dışı daha kalın özellikler sergilemektedir. Zikredilen bölgede, yüzlerce Abbâsî sikkesi bulunduğu için mevcut sikkeler üzerine detaylı çalışmalar yürütülerek, sistematik bir şekilde sınıflandırma yapılmıştır.

Vali es-Sarı'nın böyle bir sikke kestirmiş olması tam bağımsızlık ya da yarı bağımsızlık anlamına gelmektedir. Kestirilen bakır paranın üzerinde halifenin adına yer verilmemiş olması, bu bağımsızlık sürecinin 8 yıl kadar (197-205) devam ettiğini göstermektedir. Bu da elimizdeki felsin ilk dönemlerde kestirildiğini ve Abbâsî Devleti ile olan bağın tamamen koptuğu bir zaman diliminin yaşandığını ortaya koymaktadır. Bakır sikkenin üzerinde tarih olmaması da karşımıza çıkan başka bir zorluktur.

817 yılından 825 yılına kadar devam eden bu süre, tam bağımsızlık ya da yarı bağımsızlık süreci şeklinde kabul görebilir. 206/821-2 yılına kadar Halife Me'mûn'un adının dinarların-felslerin üzerinde bulunmaması, bu şüpheyi güçlü bir şekilde desteklemektedir. Muhammed es-Sarı, 205-206/820-822 döneminde ise dinarların arka yüzünde Halife Me'mûn'un adının bulunması, bu tarihte Abbâsîlerin Belhî ailesinin hâkimiyetine son verdiğini ve bağılılık bildirerek, valiliklerini devam ettirebildiklerini ortaya koymaktadır.

el-Kindî'nin verdiği bilgilere göre el-Mukaffa'nın biyografisinde es-Sarı'nın Mısır tarihi açısından önemli bir figür olduğu dile getirilmiştir. es-Sarı ve

ailesinin daha sonra IX. yüzyılda kurulacak olan Tolunoğulları Hanedanı ile kan bağı vardır (Guest 10). Değerli oryantalist Thierry Bianquis'un dikkatini çeken ama delili (numismatik materyal) bulunamadığı için şüphesini dile getirerek, değindiği bir meseledir. Thierry Bianquis, 2 Eylül 2014 yılında gözlerini yumana kadar, bu sikke bulunmuş ama değerli araştırmacının eline ulaşmamıştır. Alan otoritesi Bianquis'un ölümünden önce resimler eline ulaşmış olsaydı, hayatı boyunca beyninde bir soru olarak çözüm aradığı bu mesele, aydınlatılmış olabilirdi. Aşağıda yer alan, 4, 5, 6, 7 numaralı resim, Zeno'da 77694 kodlu ve PNA:27-898'de kayıtlı dinarlar, Vali es-Sarı el-Belhî'ye aittir ve kendi döneminde darbedilmiştir.

لااله الاالله وحده لا شريك له الصارى محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره
على الدين كله الله ظاهر محمد رسول الله ذوالرناستين بسم الله ضرب هذا الدينار سنة مانتان

Resim 5. Ç.:17x18 mm, A.:4.21 gr. AU. C. Dinar

Belhli Sarı'ya ait olan dinarın ön yüzünde “lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerîke leh, es-Sarı, Muhammed resûlallah erselehu bi'l-huda ve dini'l hakki li-yuzhirehu aled dini küllihi”, arka yüzünde “lillah Tâhir Muhammed resûlallah, Du'l Riyaseteyn, bismillah duribe haza ed-dinar senet mieteyn” yazılıdır (*Bid Inside* 27-898). 200/815-6 tarihlidir (*NumisBids* 618-214), darp yeri Mısır'dır (*acsearch.info* 1552). Yüksek altın ayarı ve mükemmel işçiliği ile dikkat çeken bir örnektir. Bölgedeki diğer Vali Abdullah b. Tâhir'in adı, sikkenin üzerinde yer almaktadır.

لااله الاالله وحده لا شريك له الصارى محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله لله طاهر محمد رسول الله ذوالرناستين بسم الله ضرب هذا الدينار سنة مائتان وواحد

Resim 6. Ç.:18 mm, A.:4.23 gr. AU. S. Dinar (Zeno:77694/45505/
LN:16-4401)

Yine Belhli Sarı döneminde kesilen dinarın ön yüzünde “lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerike leh, es-Sarı, Muhammed resûlallah erselehu bi'l-huda ve dini'l hakkı li-yuzhirehu aled dini küllihi”, arka yüzünde “lillah Tâhir Muhammed resûlallah, Du'l Riyaseteyn, bismillah duribe haza ed-dinar senet mieteyn ve vahid” yazılıdır (*Leu Numismatik* 16-4401). 201/816-7 tarihlidir (Tiesenhausen 188), darp yeri Mısır'dır (*NumisBids* 936-247). Sikkenin yazı hattı ve kompozisyonu mükemmeldir. Bölgedeki diğer Vali Abdullah b. Tâhir'in adı sikkenin üzerinde yer almaktadır.

لااله الاالله وحده لا شريك له المغرب محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله لله طاهر محمد رسول الله الصارى بسم الله ضرب هذا الدينار سنة ثلاثة و مائتان

Resim 7. Ç.: 17.5x18 mm, A.:4.26 gr. AU. C. Dinar
(Zeno:35575/262264/CNG:527-504/ANS:1971.49.217)

Belhli Sarı'ya ait olan dinarın ön yüzünde “lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerike leh, el-Mağrib, Muhammed resûlallah erselehu bi'l-huda ve dini'l hakkı li-yuzhirehu aled dini küllihi”, arka yüzünde “lillah Tâhir Muhammed resûlallah, es-Sarı, bismillah duribe haza ed-dinar senet selase ve mieteyn” yazılıdır (*American Numismatic Society* 1971-49-217). 203/818-9 tarihlidir (*Classical Numismatic Group* 527-504), darp yeri Mısır'dır (*CoinArchives*

6022028-504; *American Numismatic Society* 1971-49-217). Bölgedeki diğer Vali Abdullah b. Tâhir'in adı, sikkenin üzerinde yer almaktadır.

لااله الاالله وحده لا شريك له الصارى محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله لله ظاهر محمد رسول الله ذوالرناستين بسم الله ضرب هذا الدينار سنة اربع ومانتان

Resim 8. Ç.:18 mm, A.:4.25 gr. AU. C. Dinar (Zeno:45467/LN:17-3504)

Vali Sarı'ya ait olan dinarın ön yüzünde “lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerîke leh, el-Mağrib, Muhammed resûlallah erselehu bi'l-huda ve dini'l hakki li-yuzhirehu aled dini küllihî”, arka yüzünde “lillah Tâhir Muhammed resûlallah, es-Sarı, bismillah duribe haza ed-dinar senet erbaa ve miateyn” yazılıdır. 204/819-20 tarihlidir, darp yeri Mısır'dır (Galib 188). Bölgedeki diğer Vali Abdullah b. Tâhir'in adı, sikkenin üzerinde yer almaktadır.

Yukarıdaki sikkelerde adı geçen Abdullah b. Tâhir, Halife Me'mûn'un en önemli komutanları arasındadır ve kardeşi Emîn karşısında kazandığı zaferleri bu başarılı komutana borçludur (Mesûdî 332-3). Komutanın Horasan, Tarsûs ve Mısır'da kazandığı başarılar sebebiyle, Mısır'a vali olarak atanmasından dolayı, adının sikkelerde zikredildiği görülmektedir. Dönemin kaynakları durumdan istifade eden Ubeydullah b. Sarı b. el-Hakem b. el-Belhî'nin valilik görevini ele geçirdiğini ifade etmektedir. Fakat bu tarihlerde Ebû Nasr b. Sarı b. el – Hakem b. el-Belhî adlı başka bir kişi (Vali Ubeydullah'ın kardeşi) daha vardır ki bu kişi 205 Cemaziyelahir-206 Şaban/820-822 tarihleri arasında Mısır'a vali olarak atanmıştır. Kökeni mevâlî (azatlı köle) olarak kaydedilmiştir bu da valilik görevine yükselene kadar askerî bir köle olduğunu göstermektedir (Eskin 350).

On dört ay boyunca valilik görevini ifa eden bu kişinin Vali Sarı el-Belhî'nin oğlu olduğu görülmektedir. Ölüm ya da azledilme sebebiyle valilikten ayrılmasından dolayı, diğer oğlu (Ubeydullah ya da Muhammed) isyan ederek yönetimi ele geçirmiş olmalıdır (Öztuna 150). Fakat Ebû Nasr b. Sarı b. el-Hakem b. el-Belhî'ye ait elimizde sikke örneği mevcut değildir.

Adına sikke kestirmemesi, Abbâsî halifesi Me'mûn'un otoritesini tanıdığını ya da kestirdiği sikkenin az olması sebebiyle elimize ulaşmadığını düşündürmektedir. Bazı kaynaklarda geçtiği şekilde adı, Ebû Nasr Muhammed b. es-Sarı el-Belhî şeklinde de yazılmış olabilir. Sikkelerini bulamadığımız kişinin Muhammed b. es-Sarı ile aynı kişi olması da mümkündür. Aynı yıl içinde Mısır'da bu aileden iki kişi adına sikke kestirilmesi sıra dışı bir durum olarak görülebilir. Kaynaklarda Ebû Nasr Muhammed b. es-Sarı el-Belhî (ö.822 yılıdır) adı görülürken, yalın adıyla Muhammed b. es-Sarı'nın adı yoktur. Aynı tarihlerde bir başka Belhli Sarı olan Muhammed b. es-Sarı'nın 205-206/820-822 tarihinde Mağrib yazılı sikkeler kestirdiği görülmektedir. Bu kişinin de Ubeydullah'ın kardeşi (Ebû'n-Nasr b. Sarı'nın diğer kardeşi) olduğu belirtilmektedir (Öztuna 150).

Muhammed b. es-Sarı'ya ait 205-206/820-2 tarihli iki sikke literatürde mevcuttur fakat bu sikkelerin tam anlamıyla kime ait olduğu tespit edilememiştir. Aynı sikkenin 205/820-1 tarihli olanları da vardır (*NumisBids* 936-254). 205/820-1 tarihli sikkede Halife Me'mûn'un adı yer almazken Tâhir'in adı görülür ama 206/821 tarihli dinarın üzerine Me'mûn'un adı açık bir şekilde darbedilmiştir. Bu tarihte Mısır'da Ebû Nasr b. Sarı b. el-Hakem b. el-Belhî vali olarak hüküm sürmektedir. Aynı yıl yeğeni ya da kardeşi olduğunu düşündüğümüz Ubeydullah b. Sarı b. el-Hakem b. el-Belhî, 206/821 yılının Şaban ayında vali olarak adına sikke kestirmiştir. Sikkelerinde Halife Me'mûn'un adının yanı sıra Tâhir adının da geçmesi tereddüde yer bırakmayacak bir şekilde Abbâsî Devleti'ne bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sikkelerde adı geçen ordu komutanı ve daha sonra da vali olan Abdullah b. Tâhir, 211-3/826-829 tarihleri arasında Mısır'ı yönetmiştir. Abbâsîlere bağlı olsalar da Mısır'da 211/826 tarihinden itibaren siyasî ve askerî hayatın kontrolünün tamamen Türk soylu askerlerin-valilerin elinde olduğu görülmektedir (Kennedy 85). Aşağıda yer alan 8, 9 numaralı resimler ve AHB:18-360 kayıtlı dinarlar, Muhammed es-Sarı döneminde kestirilmiştir.

لاله الله وحده لا شريك له المغرب محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله لله ظاهر محمد رسول الله محمد الصارى بسم الله ضرب هذا الدينار سنة خمس ومانتان

Resim 9. Ç.:18 mm, A.:4.25 gr. AU. R. Dinar

Muhammed es-Sarı'ya ait olan dinarın ön yüzünde “lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerike leh, el-Mağrib, Muhammed resûlallah erselehu bi'l-huda ve dini'l hakkı li-yuzhirehu aled dini küllihi”, arka yüzünde “lillah Tâhir Muhammed resûlallah, Muhammed es-Sarı, bismillah duribe haza ed-dinar senet hamse ve miateyn” yazılıdır. 205/820-1 tarihlidir, darb yeri yoktur (*Baldwin's* 18-360). Muhammed es-Sarı, 205-206/820-822 tarihleri arasında Mısır'a vali olarak atanmış olmalıdır (*acsearch.info* 597475). Bölgedeki diğer Vali Abdullah b. Tâhir'in adı, sikkenin üzerinde yer almaktadır.

لاله الله وحده لا شريك له محمد الصارى محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله للخليفة محمد رسول الله المامون بسم الله ضرب هذا الدينار سنة ستة ومانتان

Resim 10. Ç.:18 mm, A.:4.25 gr. AU. R. Dinar (Zeno:280050/ME:92-29/AHB:27-247)

Muhammed es-Sarı'ya ait dinarın ön yüzünde “lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerike leh, Muhammed es-Sarı, Muhammed resûlallah erselehu bi'l-huda ve dini'l hakkı li-yuzhirehu aled dini küllihi”, arka yüzünde “li'l halife Muhammed resûlallah, el-Me'mûn, bismillah duribe haza ed-dinar senet sitte ve miateyn” yazılıdır. 206/821-2 tarihlidir (*Morton & Eden* 2019-02-92), darb yeri yoktur (*NumisBids* 2495-29). Bu tarihte Sarılar, askerî

üstünlüklerini kaybetmiş ve Halife Me'mûn, Mısır'da hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir.

Kısa süre sonra Ubeydullah b. Sarı b. el-Hakem b. el-Belhî, 206-Şaban-211 Rebîyülevvel/821-827 tarihleri arasında Mısır'a vali olarak atanmıştır. Kökeni mevâlî (azatlı köle) olarak kaydedilmiştir (Eskin 350). Mısır'da isyanlar ve bazı bölgelerin ele geçirilmesi için amansız mücadelelerin verildiği bir dönemde, babasının ölümü üzerine yönetimi ele geçirmiştir. Aşağıda yer alan 10 numaralı resim ve Zeno'ya 76638 koduyla kayıtlı olan dinar, Ubeydullah b. Sarı döneminde kestirilmiştir.

لااله الاالله وحده لا شريك له عبدالله بن الصاري محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق
ليظهره على الدين كله للخليفة محمد رسول الله المامون بسم الله ضرب هذا الدينار سنة
تسعة ومانتان

Resim 11. Ç.:18 mm, A.:4.22 gr. AU. S. Dinar

Ubeydullah b. Sarı'ya ait olan dinarın ön yüzünde “lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerike leh, Ubeydullah b. es-Sarı, Muhammed resûlallah erselehu bi'l-huda ve dini'l hakkı li-yuzhirehu aled dini küllihî”, arka yüzünde “li'l halife Muhammed resûlallah, el-Me'mûn, bismillah duribe haza ed-dinar senet tisa ve miateyn” yazılıdır. 209/824-25 tarihlidir, darp yeri Mısır'dır (Artuk 83-4). Ubeydullah b. Sarı b. el-Hakem b. el-Belhî, 206-Şaban-211 Rebîyülevvel/821-827 tarihleri arasında Mısır'a vali olarak atanmıştır (Bernardi 139). Bu dönem, artık Me'mûn'un Mısır'da her yönüyle kontrolü ele aldığı yılları içine almaktadır.

Ağabeyi Vali Ebû Nasr tarafından polis şefi olarak atanmıştır. 822 yılında ağabeyinin vefatı üzerine, biat ettirilerek valilik görevi tevdi edilmiştir (Kennedy 62-85). Mısır, farklı bölgelere bölündüğü için yalnızca başkent Fustat bölgesi kontrolündedir, Aşağı Mısır'ın büyük bölümü Ali ibn Abdülaziz el-Caravî'nin hâkimiyeti altındadır. Ubeydullah, Mısır'ın tamamını ele geçirmek için mücadele verirken Abbâsî sarayı, tekrar ülkede

kontrolü sağlamanın yollarını aramaya başlamıştır. İlk dönemlerde Halid ibn Yezîd eş-Şeybani, Caravî'nin desteğini alınca güçlü bir şekilde ilerlemiştir. Bazı başarılar elde etmesine rağmen daha sonra Caravî, Şeybânî'den desteğini geri çekmiştir, bunun üzerine Ubeydullah vuku bulan askerî çarpışmada 823 yılında büyük bir zafer kazanmıştır (Ya'kûbî 555).

Ubeydullah, Şeybânî'yi ağır yenilgiye uğrattıktan sonra, Mısır'ın büyük bölümüne sahip olan Caravî ile mücadeleye başlamıştır. Her iki bölge valisi de Halife Me'mûn'a vergi ödemiş ve Bağdat'a tabiiyet arz etmişlerdir. İki rakip, uygun fırsatı bulduklarında sık sık birbirlerine saldırmışlardır. Ubeydullah, Aşağı Mısır'a saldırarak ele geçirmiş ayrıca Mahallât eş-Şarkiyun, Tinnis ve Dimyat şehirlerini de tamamen kontrolü altına almıştır. Caravî yenilince Kuzey Sina bölgesindeki kasaba ve köylere çekilmiştir. Direnişi çöle ve zamana yayan Caravî, Ubeydullah'a tam anlamıyla bir zafer kazanma fırsatı tanımamıştır. Kesin bir zafer kazanamayan Ubeydullah bölgeden çekilince, Caravî, 825 yılında eski topraklarına geri dönmüştür (İbn Taghribirdi 181).

Babasının ölümünden sonra, Halife Me'mûn tarafından Mısır'ın valiliği 211-213/826-829 tarihleri arasında Abdullah b. Tâhir'e verilmiştir. Vali-ordu komutanı olan Abdullah, Mısır'da asayiş sağladığı gibi, Endülüs Emevîlerinin elindeki İskenderiye'yi de geri almıştır. Abdullah b. Tâhir'e itaat eden Caravî'nin aksine Ubeydullah, Vali Tâhir ile şiddetli çatışmalara girişmiştir (Boswort 198-213). Bu arada durumdan istifade ederek, isyan eden Ubeydullah b. Sarı'yı da ağır bir yenilgiye uğrutup, kontrolü tamamen ele geçirmiştir. Ubeydullah es-Sarı, Abdullah b. Tâhir'den canının bağışlanmasını istediği için affedilmiştir. Daha sonra 211/826-7 yılında Fustat'ta barış görüşmeleri yapılmıştır (Guest 27). Ubeydullah es-Sarı, 251/865-6 tarihinden ölünceye kadar Mısır'a dönmemiş, Irak'ın Sâmerrâ şehrinde huzur içinde hayatını sürdürmüştür (Kennedy 81-2).

Mısır'daki Diğer Türk Valiler

Abdullah b. Tâhir, Bâbek İsyanının çıkması üzerine Mısır'dan ayrılmış, bunun üzerine tekrar isyanlar baş göstermiştir (Nedîm, 1066). Azerbaycan Valiliğine tayin edildiği 213/828 yılında buradan ayrılınca, bölgenin valisi ve Me'mûn'un kardeşi olan Mu'tasım yerine vali yardımcısı olarak bıraktığı Umeyr b. Velid ve İsâ b. Yezîd'e karşı isyanların çıkması üzerine 214/829 yılında yeniden sefer düzenlemek zorunda kalmıştır. Bâbek İsyanı,

Azerbaycan'dan başlayarak bütün Kafkasya'yı saran zorlu bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Mu'tasım büyük başarılar elde edip, Bâbek İsyanını bastırmasına rağmen Hâricî-Şîî dünyası içindeki yankıları sona ermemiş, insanlar Bâbek'in öldüğüne inanmamışlardır (Halîfe Hayyat 404-5).

Mısır, Abdullah b. Tâhir tarafından Abbâsîlere bağlansa da 213/829 yılına kadar halifenin atadığı valilerin tasarrufuyla yönetilmiştir. Batı eyaletlerini yöneten ve süper vali olarak adlandırılan kişilerin büyük bir kısmı Türk soyludur. Valiler elde edilen geliri, Bağdat'a doğrudan gönderirlerdi. Halîfe Me'mûn'un kardeşi olan Mu'tasım (Ebû İshâk), Mısır'a 829-833 tarihleri arasında süper vali olarak atanmıştır (Kennedy 82).

“Halîfe Me'mûn, 215/830 yılında Bizans'a karşı yaptığı ilk seferden Dımışk'a döndüğü sırada, Mısır'da karışıklıkların yeniden patlak verdiği haberini almıştır. Bunun üzerine halife, Mısır valisi olan kardeşinden, Afşin'i isyanların bastırılmasına memur etmesini emretmiştir. İsyanlar, daha ziyade Aşağı Mısır'da Berka, el-Besarud, el-Biyame ve el-Huf şehirlerinde tehlikeli bir hal almıştır. 215/830 yılı ortalarında harekete geçen Afşin, Berka'ya gelerek şehri asilerden kurtarmış, isyancıların elebaşı olan Müslim b. Nasr'ı esir almıştır. Daha sonra Kıptîlerin de katılmasıyla sayıları epeyce çoğalan el-Besarud ve el-Huf'un asileri üzerine yürümüştür. Aynı yılın sonlarına doğru, adı geçen bölgelerde de sükûneti sağlayan Afşin, Kahire'ye dönmüştür” (Boz 23-4).

En önemli adamı ve ordu komutanı olan Haydar b. Kâvûs el-Afşin, Kıptî İsyanlarını bastırmak üzere Mısır'a tekrar gönderilmiştir. 217/832 yılına kadar üç, dört yıl süren isyanlar, güçlü askerî birliklerle başarılı bir şekilde bastırılmış ve isyanın lideri olan Abdûs el-Fihri öldürülmüştür. Bu arada Halîfe Me'mûn ve kardeşi Mu'tasım, Anadolu seferlerine çıkmış birçok yeri (Urfa, Antakya ve Tarsûs'u) fethetmiştir. En önemli ordu komutanları bu sefere katılmışlardır, bunların arasında Afşin ile Eşnâs et-Türkî'de vardır. Afşin aynı zamanda Bizans imparatoru Theophilos'u ağır bir yenilgiye uğratmıştır (Mesûdî 339).

Me'mûn'un 216/831-832 tarihinde Mısır'a sefer düzenlediği ve akabinde 217/832-3 yılında Şam'a gittiği kaydedilmiştir (Suyûtî 318). Mısır valiliği, Mu'tasım'ın halifeliğinden itibaren Türk komutanlar tarafından yürütülmüştür. 219/834 yılında Mısır valiliğine atanan Ebû Cafer Eşnâs et-

Türkî, bu vazifeye atanan ilk Türk komutan olmuştur. On bir yıl boyunca Mısır valisi olarak görev yapan Eşnâs et-Türkî, Sâmerâ'daki vazifelerinden dolayı Mısır'a gidememiş, vekilleri aracılığı ile Mısır'ı yönetmiştir (Guest 196). Eşnâs'ın vefatından sonra Mısır valiliğine İnak et-Türkî atanmıştır. İnak et-Türkî sadece vali değildir, Mısır'a gitmeden önce aynı zamanda ordu komutanı, beytü'l-mâlin sorumlusu, Hacib ve Berid Teşkilatı'nın da başkanlığını yürütmüştür. Şam bölgesine vali olarak atanan ilk Türk komutan Eşnâs et-Türkî olmuştur. 225/839 yılında Şam'a vali tayin edilen Eşnâs, vefatına kadar bu vazifeyi layıkıyla yürütmüştür (Guest 191).

235/849 tarihinde, yönetici Türklerin etkisini azaltan bir dizi olay meydana gelmiş, halife, İnak'ı tutuklatmış ve yerine oğlu el-Müntasır'ı tayin etmiştir. Halife olacağı 247/861 yılına kadar, bu görevi sürdürmüştür. Sâmerâ'nın başkent olduğu dönemde valiler, şehrin yönetici sınıfından atanırdı. Önceden Arap, Türk ve Ermeniler arasından seçilen valilerin, daha sonra da atanmasına devam edilmiştir.

Yezîd ibn Abdullah et-Türkî, 242-253/856-867 tarihleri arasında Nil Deltası'nda çıkan isyanı bastırmak üzere görevlendirilmiştir. Halife tarafından Mısır'a askerî vali olarak atanmıştır. Mısır'a merkezden gönderilen ilk Türk validir, diğer valiler yönetimi ele geçirerek ülkede kontrolü sağlamış ve bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Brett 589). Yukarı Mısır'da ayaklanma çıkaran Arap kabileleri, Asvan bölgesinde tam olarak hâkimiyet kurmuşlardır. Hz. Ali'nin taraftarı olan Şiî gruplarına ağır darbeler indirmiş, liderlerini tutuklayarak bazılarını Sâmerâ'ya göndermiştir. 866 yılında bir isyan daha patlak vermiştir, liderleri ise Cebir ibnü'l Velid'tir. Yezîd, isyancı birliklerin saldırılarını durduramamış ve Türk birlikleri ağır yenilgi almıştır, bunun üzerine 867 tarihinde valilikten azledilerek merkeze geri çağırılmıştır (Brett 589-591). Başarısızlığının altında yatan sebep ise, ekonomik kaynakların kontrolünün tamamen başkasının elinde olmasıdır. Mısır'ın hazinesinin başına âmil-mali sorumlu olarak başka biri atanmış olduğu için, askerî harcamaları karşılayamamış ve ağır yenilgiye uğramıştır.

Mısır'da Müslümanlar ve Hristiyanlar birlikte hareket ederek isyan etmiş, Müzâhim ibn Kağan komutasındaki Türk askerleri, Irak'tan yardıma gelmelerine rağmen başarılı olamamıştır. Müzâhim vali olarak atandıktan kısa bir süre sonra ölmüş ve yerine Ahmed b. Tolun, 868 tarihinde vali olarak atanmıştır. Abbâsî hilafetinin içindeki karışıklıkların ardından 254/868'de

Vali Ahmed b. Tolun, Bağdat'ın otoritesine meydan okuyarak, haraca el koymuştur. Ayrıca Suriye'yi hâkimiyeti altına alarak hem Mısır hem de diğer bölgeleri yönetmeye başlamıştır. Şeklen Abbâsîlere bağlı görünmekle birlikte, aslında adı konulmamış bir bağımsız yönetim kurmuştur. Ahmed b. Tolun, Mısır'a gelmeden önce senelerce Tarsûs'ta seferlere katılmış ve önemli fetihler gerçekleştirmiştir (Brockelmann 113). Bu sikkenin yer aldığı aynı kalede (Sis-Kozan-Tarsûs), Ahmed b. Tolun'a, Vali İbn Abi (Ebi) Ebû İsâ'ya ve Emîr Muhammed b. Musa b. Tolun'a ait 18 sikke daha bulunmuştur. Bu da kale yıkıntılarının askerî bir şehir (ribat) olduğunu ve en az yüz yıla yakın bir süre yerleşim amacıyla kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Değerlendirme

Belh şehri, önceden Toharistan ve Bactria'nın başkentidir, daha sonra ise Horasan eyaletinin en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Belh, Muâviye döneminde, 664 yılında İslam orduları tarafından fethedilecektir. Buhara ve Fergana'ya yakındır, bugünkü Özbekistan sınırında yer alan Amuderya Nehri'ne 74 km uzaklıktadır. O dönemde bu şehirler, Emevîler tarafından Horasan eyaletine dâhil edilmiştir. Emevîlerin en önemli asker rezervi, bu eyaletten (Horasan) ve adını zikrettiğimiz şehirlerden temin edilmiştir. Köle askerler, Emevîler döneminden itibaren satın alınmaya ve önemli Arap şehirlerine getirilmeye başlanmıştır. Bağdat'ta bu şehirlerden biridir ve zamanla Türk gulâmların merkez üssü hâline dönüşmüştür (Barthold 30). Belhî adlı-mahlaslı (doğdukları şehre izafeten) çok sayıda Abbâsî ordu komutanının-valisinin olması, Bağdat'ta ne kadar çok Türk askerinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Tespit edebildiklerimiz sadece Mısır'da valilik yapmış ve tarihî kayıtlara geçmiş, en üst düzey yetkilere sahip olan Türklerdir.

Kufe, Basra, Azerbaycan, İrminiyye-Ermeniyye, Taberistan, Fars, Horasan, Sicistan, Sind, el-Cezîre, Şam/Dımaşk, Hicaz/Mekke, Hicaz/Medine, Yemen ve İfrîkiyye eyaletlerinde yer alan Türk kökenli valiler, bu listeye dâhil edilmemiştir. Örneğin Sicistan/Sistan Valisi Hünadi es-Sarı, 146/763-4 tarihinde bu bölgede görev yapmıştır. Hünadi es-Sarı adlı kişinin de aynı aileden-boydan (Sarılar-Belhliler) olduğu anlaşılmaktadır. Köle-gulâm ve asker oldukları için aynı aileye-boya mensup olan Sarı isminin kaynaklarda geçmemiş olduğu düşünülmektedir.

Aynı zamanda Sarı, Türklerin bilinen büyük boylarından birdir. W. Barthold, R. Kuzuyev, K. Şahniyazov ve E. N. Necef tarafından Sarı'nın bir Türk boy adı olduğu belirtilmiştir. K. Şahniyazov ise Kıpçak boyları arasında yer alan Sarıların adı olan (Sarı Kıpçaklar) isminin kısaltılan Sarı etnonimi olduğunu iddia etmektedir (Şahniyazov 30; Necef ve Annaberdiyev 251). Onomastik üzerine çalışan İbrahim Şahin'in değerlendirmelerine göre, Sarı ya da Sarılar, Orta Asya (günümüzdeki Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan-Türkmenistan ve Horasan) sahasında yaşayan Oğuz-Kıpçak boyları arasında yer almaktadır (Şahin 227).

817 yılından 825 yılına kadar Belhî ailesi, Mısır'ın yönetiminde bağımsız hareket etmiş, Abbâsî Devleti'ni tanımamıştır. Halifenin adı, 825 tarihine kadar gerek dinar gerekse felslerin üzerinde hiçbir şekilde zikredilmemiştir. 4.20 ile 4.30 gr arasındaki ağırlıkta (standarttır) yüksek ayara sahip dinarların kestirilmesi, ekonominin oldukça iyi olduğunun, gram düşüşünün yaşanmaması ve ayar kaybının görülmemesi ise Mısır ekonomisinin içinde bulunduğu güzel dönemin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde darbedilen felslerin bir standartı yoktur, 2-3 gr arasında bir ağırlıkla kesilen sikkelerden elimizde sadece bir örnek mevcuttur. Aynı döneme yakın tarihlerde kesilen dirhemler ise (Belhî adını taşımayan valiler tarafından kestirilen ve halifenin adının zikredildiği) 2.70 ile 3.10 gr arasındadır.

Belhî ya da Sarı ismi adı altında, Arap kaynaklarında boy-aile adı ile adlandırılan kişiler, aynı bölgeden oldukları için Tolunoğlu Ahmed ve onun sülalesi ile kan bağına sahiptir. Çünkü Ahmed'in babası olan Tolun, Buharalı bir Türk'tür. Ahmed'in babası Tolun, 816 yılında Samani valisi Nuh b. Esed tarafından Halife Me'mûn'a gulâm olarak gönderilmiştir. Ahmed b. Tolun, Belhî-Sarı ailesinin 827 yılında Abdullah b. Tâhir tarafından yenilgiye uğratarak, Ubeydullah b. Sarı'nın Sâmerrâ'ya gönderilmesinden sekiz yıl sonra dünyaya gelmiştir (Gordon 229-230). Buhara ya da Ferganalı olduğu bilinen Ahmed b. Tolun'un 835 tarihinde Bağdat'ta doğduğu unutulmamalıdır.

Adana'nın Kozan ilçesinde kale yıkıntıları arasında bulunan sikke, Tolunoğulları Devleti'nin kuruluş tarihini ve dönemin olaylarını yeniden gözden geçirmeyi gerekli kılmaktadır. 868 tarihi, Tolunoğlu Devleti'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir, bazı araştırmacıların ise 875

tarihinin tam bağımsızlık tarihi olabileceğini ileri sürdükleri görülmektedir (Anjum 217-240).

Bu ailenin (Sarı-Sarılar) Kıpçak soylu olduğu kabul edilirse, Tolunoğullarının bağımsızlık girişimlerinin tarihi 51 yıl kadar geriye götürülebilir. Eğer bu aile bağımsız bir devlet olarak kabul edilirse, o zaman Mısır'da Tolunoğulları'ndan 51 yıl önce kurulan ve 8 yıl kadar varlığını sürdürebilen Belhîler-Belhîler Devleti ya da Sarılar Devleti adı altında tam ya da yarı bağımsız bir devletten söz etmemiz gerekir. Araştırmaların derinleştirilmesi ve yeni bulunacak nümismatik materyallerin sonraki yıllarda ortaya çıkması durumunda, bu ilmi tartışmanın bütün yönleriyle aydınlığa kavuşacağı düşünülmektedir. Eğer bu düşünceyi, incelediğimiz fels doğruluyorsa, Tolunoğulları Devleti'nin kuruluş tarihinden (Brockelmann 113) çok önce Mısır'da kurulan başka bir Türk devleti ya da Ahmed b. Tolun'un atalarının varlığı söz konusudur. Bu tez, alan otoritesi Thierry Bianquis'un yıllarca çözümünü aradığı, bulamadığı ama sürekli olarak yayınlarında dile getirdiği önemli bir husustur. Özellikle Bianquis'in dikkatini çeken dinarların üzerinde halifenin adının bulunmamasından şüphelenmesinin tamamen haklı nedenlere dayandığını gösterir. Bu nokta çok önemlidir, halifenin adını zikretmeden sikke kestirmek ölüm cezasını göğüslemek ya da kesin olarak gerçekleşecek savaşı kabul etmek anlamı taşımaktadır. Ubeydullah b. Sarı'dan sonra hiçbir Türk general ya da vali, Mısır'da halifenin adını zikretmeden görev yaptıkları yerde sikke kestiremeyecektir. Ebû Cafer Eşnâs et-Türkî, İnak et-Türkî, Yezîd ibn Abdullah et-Türkî ve Müzâhim ibn Kağan gibi hatta Afşin gibi çok daha güçlü vali-ordu komutanları bir daha bunu denemeye bile cesaret edemeyeceklerdir (Boz 45).

Kozan bölgesinde aynı yerde, dünyada iki örneği literatürde kaydedilmiş olan el-Abbas b. Ebû Cafer'e ait başka bir fels daha bulunmuştur. Türk ordu komutanlarının sadece Mısır gibi valiliklerde değil aynı zamanda Abbâsî Devleti'nin merkezinde yönetime nasıl müdahalede buldukları hatta veliaht-halife ilan edilmiş birini bile tahttan indirip öldürebildiklerine örnek olan sikkedir. 248001 ve 219301 numarasıyla Zeno'ya iki fels, 166036 numarasıyla da bir dirhem kaydedilmiştir. Mısır'da, Suriye'de, Kafkaslar'da ve el-Cezîre'de Türk ordu komutanlarının bağımsızlık arayışları bitmek bilmemiş, güçlü halifelerin yönetime gelmesi ile ancak bu kronik problem aşılabilmektedir.

Aynı kalede beş nadirlik derecesine sahip olan, başka sikkelerde tespit edilmiştir. Bu kaleler boşaltıldıktan sonra, başka devletlerin yıkılan kale duvarlarını yeniden inşa ederek kullandıkları anlaşılmaktadır. Hatta yüzyıllar sonra Türklerin buraları ele geçirecekleri tarihe kadar Ermeniler tarafından kullanıldıkları, 12 Ermeni kralı ve 3 Gürcü kralı adına kestirilen (50 adet) sikkenin bulunduğu bir yer olduğu tespit edilmiştir. Haçlı Seferleri'ne katılmaları ve İlhanlıların Memlûklere karşı düzenledikleri saldırılarda askerî-siyasi müttefiki olmaları sebebiyle, Gürcüler bu bölgeye kadar gelmiştir. Kale kalıntıları arasındaki sikkeler, “Ermeni ve Gürcü Krallarına Ait Yeni Bulunan Bir Hazine Kalıntısı” adıyla yayımlanmıştır (Kalkan ve Çalık).

Kozan-Sis kaleleri-yıkık şehirleri, nümismatik disiplini açısından ünik ve çok nadir örneklerin bulunduğu bölge olması sebebiyle, zengin bir araştırma alanıdır. Emevîler ve Abbâsîler döneminde, Azerbaycan, Ermenistan, Horasan ve Fars valilerine ait nadir sikkeler, bu bölgeye savaşmak için gelen askerler tarafından getirilmiştir. Berde, Dabil-Divin, Ermeniyeye, Azerbaycan, Horasan (Rey), el-Bab-Derbend, Arran, Ramhurmuz, Yemame (Arabistan), Hârûniye, Fard, Belh, Merv, el-Masisa, Isfahan, Sur (Lübnan), Kirman, Salamiye, Tarsûs, Adana, Surre men ra (Sâmerrâ), Antakya ve Gazze şehirlerine ait sikkelerin bu kalelerde-şehir kalıntılarında bulunması, 86/705 yılından 353/964-5 yılına kadar askerî mücadelelerin bu bölgede bütün hızıyla devam ettiğini gösterir.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörlüğüne, akademisyenlerine metot ve bilgi desteği için teşekkür ederiz.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kısaltmalar

AHB.: A.H.Baldwin & Sons Ltd. Islamic Coin Auction.

CNG:EA.: Classical Numismatic Group, Electronic Auction.

LN: Leunumismatik Auction.

ME: Morton &Eden Ltd. Auctions.

PNA.: Pegasi Numismatic Auction.

Özel Koleksiyonlar

ANS: American Numismatic Society Browse Collection

BK.: Berrom Collection Inventory Number: 219301

HCR: The Heberden Coin Room University of Oxford: 11594

KK.: Kazakhan Collection Inventory Number: 247458/248001/282003

Kaynaklar

acsearch.info. 10 Ağustos 2023, <https://www.acsearch.info/>.

American Numismatic Society. 15 Ağustos 2023, <https://numismatics.org/>.

Anjum, Tanvir. "The Emergence of Muslim Rule in India: Some Historical Disconnects and Missing Links." *Islamic Studies, Islamic Research Institute*, vol. 46, no. 2, 2007, ss. 217-240.

Apak, Âdem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*. C. IV, Ensâr Yayınları, 2013.

Artuk, İbrahim, ve Cevriye Artuk. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkelere Kataloğu*. C.I, MEB Yayınları, 1971.

Avcı, Casim. "Sugûr." *İslâm Ansiklopedisi*. C. 37, TDVY, 2009, ss.473-474.

Aydoğan, Güner. *Emevî ve Abbâsî Devletlerinde Türkler*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, 2012.

Balcıoğulları, Abdullah. "9 ve 13. Yüzyıllar Arası Çukurova'da Yerleşme ve Ticaret Yolları." *XIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018*, C. XI, TTK Yayınları, 2022, ss. 1-14.

Baldwin's. 12 Ağustos 2023, <https://www.baldwin.co.uk/>.

Barthold, Wilhelm. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Çev. Fuad Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1977.

Bekmişî, Aslan. Yüz yüze görüşme. 26 Mayıs 2007.

Bernardi, Giulio. *Arabic Gold Coins Corpus*. Vol. I, Trieste University, 2010.

- Bianquis, Thierry. "Autonomous Egypt from Ibn Tulun to Kâfur, 868-969." *The Cambridge History of Egypt*, Vol. I, Islamic Egypt, ed. Carl F. Petry, Cambridge University Press, 1998, ss. 640-1517.
- Bid Inside*. 13 Ağustos 2023, <https://www.bidinside.com/>.
- Bosworth, C. Edmund. "The History of al Tabari." *The Reunification of the Abbasid Caliphate*, vol. XXXII, State University of New York Press, 1987.
- Boz, Ali. *Abbâsiler Döneminde Türkler ve Afşin'in (Haydar b. Kavus) Hayatı*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, 2010.
- Bozkurt, Nahide. *Abbâsiler*. İSAM Yayınları, 2013.
- Brett, Michael. "The Fatimid Revolution (861-973) and its Aftermath in North Africa." *The Cambridge History of Africa*, Vol. II, c. 500 B.C.-A.D. 1050, ed. J. D. Fage, Cambridge University Press, 1978, ss.589-636.
- Brockelmann, Carl. *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*. Çev. N. Çağatay, TTK Yayınları, 2018.
- Classical Numismatic Group, LLC (CNG)*. 15 Ağustos 2023, <https://www.cngcoins.com/>.
- CoinArchives*. 12 Ağustos 2023, <https://www.coinarchives.com/>.
- Dineverî, Ebû Hanife. *el-Ahbârü't-Tivâl, Eskilerin Haberleri*. Çev. Z. Akman, H.S. Aytömür, Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Ebü'l-Fidâ Coğrafyası. Takvîmü'l Büldân*. Çev. R. Şeşen, Yeditepe Yayınları, 2017.
- Edhem, Ali. *Ebü Cafer el-Mansûr*. Daru'l Kâtib el-Aribi li't Tibae ve'n – Neşr et-Tebaa, 1969.
- Eskin, Ümit. *Abbâsiler Döneminde Valilik*. Siyer Yayınları, 2022.
- Galib, İsmail. *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmîye Kataloğu*. Mihran Matbaası, 1312.
- Gordon, S. Matthev. "Ahmad ibn Tulun and the Politics of Deference." *Islamic Culture, Islamic Contexts*, vol. 114, 2014, ss. 229-256.
- Gordon, S. Matthev. "The Turkish Officers of Samarra: Revenue and the Exercise of Authority." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 42, no. 4, 1999, ss. 466-493.
- Gökhan, İlyas. "Hârûn Reşid ve Oğulları Döneminde Tarsûs." *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 10, no. 2, 2013, ss.195-214.
- Google Earth*. "Kozan." 14 Ağustos 2023, <https://earth.google.com/>.
- Grohmann, A. "al Sari." *Encyclopedia of Islam*. Second Edition, Ed. P. Bearmann, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs, Brill, 2012. https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/*-SIM_6641.
- Guest, Rhuvon. *The Governors and Judges of Egypt or Kitab el-Umera (el Wulah) wa Kitab el-Qudah of el-Kindi*. E. J. Brill, Imprimerie Orientale, 1912.
- Güzel, Fatih. *Kafesteki Halifeler, Sâmerrâ Dönemi İktidar Mücadeleleri*. Akademisyen Kitabevi, 2020.

- Halife b. Hayyât. *et Târih, İlk Kronolojik İslâm Tarihi*. Çev. Ö. Sabuncu, ve M. Sabuncu, Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Ibn Taghribirdi, Jamal ad-din Abu al-Mahasin Yusûf. *an-Nujum az-Zahira fi Muluk Misr wa'l-Qahira*. Vol.I, Dar al-Kutub al Misriyya, 1930.
- İbn Abdilhakem. *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ, Mısır Tarihi*. Çev. A. Bakır, ve A. Çelik, Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- İbn Havkal. *X. Asırda İslâm Coğrafyası*. Çev. R. Şeşen, Yeditepe Yayınları, 2017.
- Kalkan, Mustafa, ve Sıddık Çalık. "Ermeni ve Gürcü Krallarına Ait Yeni Bulunan Bir Hazine Kalıntısı." *Journal of Turkish Studies*, vol. 18, no. II, 2023, ss. 545-576.
- Kennedy, Hugh. "Egypt as a Province in the Islamic Caliphate, 641-868." *The Cambridge History of Egypt, Vol.I, Islamic Egypt, 640-1517*, ed. Carl F. Petry, Cambridge University Press, 1988, ss. 62-85.
- Kındî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusûf b. Yakûb b. Hafı. *Vülat-ı Mısır*. Ed. Hüseyin Nassar, Dâru Sadır, (t.y).
- Leu Numismatik*. 11 Ağustos 2023, <https://leunumismatik.com/>.
- Makdisi, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl. *Kitâbü'l Bed' ve't Tarih*. C.I-IV, Publications de l'École des Langues Orientales Vivantes, 1916.
- Mesûdî. *et-Tenbîh ve'l İsrâf, Dünya Coğrafyası ve Tarihi*. Çev. M. Eser, Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Morton & Eden*. 10 Ağustos 2023, <https://www.mortonandeden.com/>.
- Necef, Ekber N., ve Ahmet Anna Annaberdiyev. *Hazar Ötesi Türkmenleri*. Kaknüs Yayınları, 2003.
- Nedîm, Muhammed b. İshâk. *el-Fibrîst*. Çev. R. Şeşen, Bilnet Matbaacılık, 2019.
- NumisBids*. 11 Ağustos 2023, <https://www.numisbids.com/>.
- Öztuna, Yılmaz. *İslâm Devletleri Devletler ve Hânedanlar*. C. I, KB Yayınları, 1989.
- Rebah, İshâk Muhammed. *Tetavvur en-Nükûd el-İslâmiye Hatta Nihayet Abd el-Hilafe el-Abbâsiye*. Dar Kunuz el-Marife, 2008.
- Sayar, Mustafa H., ve Erkan Konyar. "Kozan (Adana) Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanter Çalışması." *Turkish Academy of Sciences Journal of Cultural Inventory*, no. 6, 2007, ss. 37-46.
- Suyûtî, Celâleddin. *Halîfeler Tarihi*. Çev. Onur Özatağ, Ötüken Neşriyat, 2014.
- Şahin, İbrahim. "Saruhan ve Saruhanoğullarının Adlarının Kökeni Üzerine." *Dil Araştırmaları*, no. 18, 2016, ss.219-233.
- Şahniyazov, Karim. *K Etničeskoj İstorii Uzbekskogo Naroda*. İzdetalstva Fan, 1974.
- Şeybânî-Serahsî. *Şerhü's Siyeri'l Kebîr, İslâm Savaş Hukuku*. Çev. İ. Sarmış ve M. S. Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Takkuş, M. Süheyl. *Emevî Devleti Tarihi*. Çev. M. Yüksel, Hikmetevi Yayınları, 2016.

- The Heberden Coin Room*, 13 Ağustos 2023, <https://hcr.ashmus.ox.ac.uk/>.
- Tiesenhausen, W. *Monnaies des Khalifes Orientaux*. Publie par la Societe Imperiale d'Archeologie de St. Petersbourg, 1873.
- Yalaz, Aslıhan. “Zorlayıcı Diplomasinin Sınırları: 1980-1988 İran-İrak Savaşı Örneği.” *The Journal of Diplomatic Research*, vol. 3, no. 2, 2021, ss. 56-73.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Yakub el-Abbâsî. *Târîh*, C. I-II, Daru Sadir, 1960.
- Zeki, İzzetullah. *İlk Dönem Horasana Valileri, Emevîler ve Abbâsîlerin Horasan Politikası (651-821)*. Çizgi Yayınları, 2020.
- Zeydân, Corci. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. C. I, çev. Z. Megamiz, Doğan Güneş Yayınları, 1971.